

ВІДГУК

офіційного опонента доктора філологічних наук

МОРОЗОВОЇ Олени Іванівни

на дисертацію ТАЦЕНКО Наталії Віталіївни

"Емпатія в сучасному англomовному дискурсі:

когнітивно-синергетичний вимір"

(Харків, 2018. – 460 с.),

подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук

зі спеціальності 10.02.04 – германські мови

Дисертацію Н.В. Таценко присвячено вивченню особливостей концептуалізації емпатії носіями англійської мови і специфіки актуалізації цього знання в англomовному дискурсі.

Емпатія є афективним станом "відчування себе іншим". Це не наслідування комусь, не імітація, не симпатія, яку досягають чуттям: це гранична близькість, спричинена злиттям себе та "іншого". Суть інтуїтивного розуміння емпатії – це зміна перспективи сприйняття світу. Питання щодо того, якими когнітивними структурами "підтримується" висловлена емпатія, є доволі складним, оскільки вони становлять собою, говорячи словами Ф. Ніцше, "безформну та рідку концептуальну розмазню". Але саме такі ментальні структури є цікавими для лінгвіста, а не "скам'янілі, надто правильні, від яких залишився лише кістяк" (Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі).

Спробу осмислення афективного стану емпатії першою зробила філософія, насамперед, філософська естетика: в античності це мімесис, катарсис, очищення, страждання тощо, у некласичній філософії – уява (Гайдеггер), розуміння (Гадамер), сприйняття (Рікер), симпатія (Бубер), співчуття (Адорно), переживання (Брентано, Дільтей, Гуссерль) та інтуїція (Бергсон, Лоський). Усі ці філософські концепції тлумачать афективний стан емпатії як "згусток сенсу", який має ім'я, неправильні обриси, ендоконсистенцію (складові, інтенсивні ознаки, які безперервно "пробігаються" думкою) та екзоконсистенцію (зовнішнє сусідство), а також авторство та вік (Дельоз, Гваттарі). Філософський концепт являє собою не

сутність і не річ, а динамічну подію, "ширвання" концепту (Дельоз, Гваттарі). Для пояснення філософських концепцій емпатії найбільш придатними є синергетичні принципи, які дозволяють простежити динаміку біфуркацій, постійно розгалужуваних ризоморфних доріг.

У цьому створеному філософією контексті на межі ХІХ і ХХ ст. формується наукова психологічна теорія вчуття (*Einfühlung's Lehre*) Т. Ліпса, що стала орієнтиром для подальших дискусій про емпатію (*empathy* – англійський переклад німецького терміна). Згодом до дослідження цього надзвичайно складного і цікавого об'єкта звернулася і лінгвістика, вивчаючи фокус емпатії.

Для опису наукового поняття емпатії, найбільший пояснювальний потенціал мають статичні пропозиційні структури (фрейми). Наукові поняття, наголошують Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі, є не концептами, а функціями, що реалізуються у вигляді пропозицій в рамках дискурсивних систем. Однак, лінгвісти (О. С. Кубрякова, М. В. Нікітін) розглядають наукове поняття як один із модусів концепту. Цього погляду дотримується й авторка дисертації, що, у принципі, допустимо, хоча й, на нашу думку, не цілком доцільно з огляду на вищевикладені міркування філософів.

Актуальність дослідження зумовлена застосуванням до аналізу номінацій, дискурсивних виявів і дескрипцій емпатії когнітивно-синергетичного підходу, основи якого закладено у дисертації Н. В. Таценко. Відповідаючи інтегративним тенденціям розвитку сучасного мовознавства, когнітивно-синергетичний підхід до аналізу лінгвальних аспектів емпатії уможливорює співвіднесення номінативного плану емпатії з дискурсивним, а колективного знання про емпатію – з індивідуально-ситуаційним. Своєчасність звернення до зазначеної проблематики підсилюється тим, що потреба в поглибленому вивченні структури і функцій ментальної сутності, співвідносної зі знанням носіїв англійської мови про афективний стан "відчування себе іншим", та з'ясування того, як це знання зумовлює мовлення

комунікантів у відповідній ситуації, суттєво зростає в добу загострення етнокультурних проблем.

Об'єктом вивчення є мовні одиниці з коренем *empat-* та висловлення, що реалізують емпатію в англомовному дискурсі.

Предметом аналізу є особливості концептуалізації емпатії у сучасній англійській мові та реалізації цього знання в англомовному дискурсі.

За своїм об'єктом, предметом та підходом до їхнього аналізу дисертаційна праця Н. В. Таценко відповідає проблематиці та методологічним настановам колективної теми кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Запорізького національного університету "Когнітивно-комунікативні та лінгвокультурологічні параметри дослідження мовних одиниць", затвердженої Міністерством освіти і науки України (номер державної реєстрації 0113U000807).

Метою дослідження є з'ясувати структуру лексикалізованого в сучасній англійській мові концепту ЕМПАТІЯ та виявити специфіку його актуалізації в англомовному дискурсі. Для досягнення цієї мети авторка послідовно розв'язує низку дослідницьких завдань. Критично узагальнивши здобутки сучасних гуманітарних і суспільних наук у сфері вивчення емпатії, вона обґрунтовує теоретико-методологічні засади її лінгвістичного опису з когнітивно-синергетичних позицій і на цьому підґрунті розробляє комплексну методику аналізу. Спочатку вона з'ясовує особливості семантичної структури ключової лексеми на позначення концепту ЕМПАТІЯ в сучасній англійській мові (*empathy*) та застосовує ці дані для побудови моделі лексичного значення, модусної моделі концепту ЕМПАТІЯ, його мережевої та матричної моделей. Ретельний опис частиномовної специфіки номінацій із коренем *empat-*, метафоричної транспозиції їхнього значення та аксіологічного забарвлення здійснюється з огляду на те, як у цих процесах втілюються синергетичні принципи. Для виявлення особливостей дискурсивної актуалізації концепту ЕМПАТІЯ авторка вводить поняття дискурсивної емпатемі і на цьому підґрунті розкриває особливості реалізації емпатійного мовленнєвого акту.

Гіпотеза наукової праці Н. В. Таценко базується на припущенні, що концепт ЕМПАТІЯ може виявляти себе в різних іпостасях залежно від тієї площини, в якій розглядається цей концепт, а для дослідження точок їхнього перетину необхідне поєднання когнітивного та синергетичного підходів.

У дослідженні застосовано теоретичний інструментарій лінгвосинергетики (фрактал, атрактор/репелер, параметр порядку тощо), когнітивної лінгвістики (концепт, модус концепту, когнітивна метафора, фрейм, домен тощо), лінгвосемантики (лексичне значення, сема, лексико-семантичне поле тощо), лінгвопрагматики (мовленнєвий акт, висловлення, принципи кооперації та ввічливості, імплікатура тощо), психолінгвістики (семантичні констеляції), дискурсології (дискурсивний акт, комунікативна стратегія, контекст тощо), корпусної лінгвістики (корпус, фрейм, який тут розуміється як модель дистрибуції мовної одиниці), а також відповідні методи. Доцільно комбінуючись із загальнонауковими (аналіз і синтез, дедукція та індукція, абстрагування тощо) та міждисциплінарними (фрактальне та атракторне моделювання) методами, вони утворюють комплексну методику дослідження.

Шляхом застосування цієї методики дисертанткою опрацьовано репрезентативний масив матеріалу, який складають 1500 прикладів застосування номінативних одиниць з коренем *empat-* та 13 тис. фрагментів англомовного дискурсу, в яких описано або перформовано комунікативну ситуацію емпатії. Їх отримано методом суцільної вибірки з банку даних BNC, 24 науково-популярних творів, 27 художніх творів та 92 інтернет-сайтів.

Новизна здобутих дисертанткою результатів зумовлена, у першу чергу, тим, що в дисертації закладено теоретико-методологічні основи нового когнітивно-синергетичного напрямку лінгвістики шляхом дослідження концепту ЕМПАТІЯ в його статичній та динамічній іпостасях як природної системи, підпорядкованої загальним законам устрою всесвіту. *Новизною* відзначені такі досягнення авторки: моделювання лексико-семантичного поля імені концепту ЕМПАТІЯ, побудова його модусної і фреймової моделей,

виявлення синергетичної системності зазначених моделей та побудова атракторної моделі емпатійного мовленнєвого акту, запровадження поняття дискурсивної емпатемі з визначенням її змістовних та формальних ознак, систематизація емпатійних конверсаційних імплікатур та параметрів порядку емпатійного мовленнєвого акту. *Новою* є авторська методика аналізу номінативних і комунікативних емпатем.

Теоретична значущість здійсненої Н. В. Таценко наукової розвідки визначається її внеском у розбудову на когнітивно-синергетичних засадах принципів системної організації концептів. Концептуальне моделювання досліджуваного об'єкта (модусне, фреймове, матричне) дозволяє виявити голографічний образ емпатії, наявний у свідомості носіїв сучасної англійської мови, що є вагомим внеском у розбудову теоретичних підвалин когнітивної лінгвістики. Поняття дискурсивної емпатемі є ефективним теоретичним інструментом аналізу емпатійного мовленнєвого акту з позицій дискурсології. Дослідження емпатійних конверсаційних імплікатур збагачує наукове знання в області прагмалінгвістики. Нарешті, осмислення когнітивних підвалин емпатії з синергетичних позицій сприяє розвитку лінгвосинергетики.

Практична цінність результатів дослідження полягає в можливості їх застосування в теоретичних курсах з лексикології англійської мови (розділи "Слово, його структура і мотивація", "Лексична семантика", "Семасіологія", "Ономасіологія"), стилістики англійської мови (розділи "Стилістична лексикологія", "Стилістична морфологія"), теоретичної граматики англійської мови (розділи "Іменник", "Дієслово", "Прикметник", "Прислівник"), загального мовознавства (розділи "Система і структура мови", "Мова і комунікація", "Мова і мислення"), у курсах за вибором із когнітивної семантики, лінгвосинергетики, прагмалінгвістики, філософії мови. Здобуті Н. В. Таценко дані щодо когнітивних основ емпатії, безумовно, сприятимуть оптимізації процесу навчання англійської мови і наближенню академічних контекстів до реальних умов спілкування.

Збалансованість авторської методики, достатній емпіричний матеріал та ретельність його аналізу, обґрунтованість основних теоретичних положень та висновків дають підстави вважати результати дослідження Н. В. Таценко достовірними та обґрунтованими. Застосування кількісних підрахунків і залучення до формування масиву емпіричного матеріалу корпусів мовних даних та інтернет-джерел додає переконливості результатам дослідження.

Апробацію основних висновків та положень дисертації здійснено на 18 наукових і науково-практичних конференціях, серед яких 13 – міжнародні.

Основні результати дослідження викладено в 33 наукових працях, серед яких одна одноосібна монографія та один розділ у колективній монографії, 16 одноосібних статей у фахових виданнях України, чотири статті у фахових періодичних виданнях інших держав, шість статей в інших виданнях та п'ять тез виступів на наукових конференціях. Публікації, загальний обсяг яких складає 38,97 друкованих аркушів, повно і пропорційно висвітлюють зміст усіх трьох розділів дисертації.

Зміст автореферату ідентичний з основними положеннями дисертаційної роботи.

Дисертація чітко структурована відповідно до її дослідницьких завдань. Вона складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, бібліографії та додатків. Бібліографічний список є репрезентативним та багатогранним. Основний список теоретичних джерел налічує 478 позицій, з яких 160 – іноземними мовами (33%). Частка публікацій останніх п'яти років – 21%. Бібліографічний апарат містить 15 лексикографічних джерел та 137 джерел ілюстративного матеріалу. Додатки до дисертації містять систематизований матеріал дослідження та список наукових публікацій авторки за темою дисертації.

У *першому* розділі "Теоретико-методологічні засади когнітивно-синергетичного аналізу ЕМПАТІЇ в англomовному дискурсі" авторка систематизує наукові здобутки вивчення емпатії гуманітарними і суспільними науками. Вона уточнює визначення терміна "емпатія" і розмежовує його із

терміном "симпатія". Вагомою частиною розділу є викладення основ динамічної системності, релевантних для мовознавчих розвідок, і засадничих положень лінгвосинергетики. Розділ завершує опис методики дослідження.

У другому розділі "Фрактальна семіотика концепту ЕМПАТІЯ" представлено концептуальні моделі інформації, що активується у свідомості носіїв англійської мови іменем концепту ЕМПАТІЯ (семна модель значення лексеми *empathy*, модусна, фреймова та матрична моделі концепту ЕМПАТІЯ). Обґрунтовано комунікативно-поведінковий статус аналізованого концепту та надано опис частиномовних варіацій його імені. Досліджено метафоричний потенціал іменника *empathy* та його оцінне забарвлення.

Третій розділ "Дискурсивна реалізація емпатії" присвячено інтерпретації особливостей дискурсивного функціонування концепту ЕМПАТІЯ з позицій лінгвосинергетики. На окрему увагу заслуговує виділення вчинкових / стосункових, проєктивних / інтроєктивних, зорових / слухових дискурсивних емпатем, а також диференціація етапів реалізації емпатійного мовленнєвого акту. Виявлено механізми реалізації емпатійних конверсаційних імплікатур.

Оформлення, мова та стиль роботи відповідають вимогам до докторських дисертацій.

Звернімо увагу на певні моменти, які поділяємо на полемічні положення, запитання і власне зауваження.

Полемічні положення

- Сумнівною видається доцільність залучення до аналізу теорії семантичних констеляцій К. Харді (с. 94, 185), яка поєднує різносубстратні психічні сутності – семантичні мережі і нейронні мережі мозку. Якщо лінгвіст, безсумнівно, володіє інструментарієм для виявлення когнітивно-семантичних властивостей мовних одиниць, то дослідження того, що трапляється в нейронних мережах мозку людини (с. 298, 301-302), потребує зовсім інших методів і виходить за межі спеціальності 10.02.04.

- Проблемним, на нашу думку, є тлумачення фрактальності як повторюваності (117) та телескопійності (118): велике значення тут також має

масштабність та подібність. Своєрідність прийнятого у роботі тлумачення фрактальності (117-118) призводить, зокрема, до викривлення деяких концепцій, на які спирається у своєму дослідженні авторка, насамперед, моделювання лінгвальних мереж С.А. Жаботинською.

Запитання

- Чому визначення емпатійного мовленнєвого акту як "одиниці спонтанної комунікації, зануреної в інтерактивний контекст, що ґрунтується на інтуїтивному знанні ситуації та здійснюється емпатом щодо конкретного емпатанта шляхом спільного конструювання значення з допомогою вербальних/невербальних висловлювань за певних умов із наміром виразити або викликати емпатію й отримати бажаний когнітивний, афективний і мовленнєвий результат" (с. 294) не повністю відповідає матеріалу дослідження? Так, далеко не всі приклади беруть до уваги відповідь емпата (див. "спільне конструювання значення") та невербальні параметри висловлення (див. "за допомогою вербальних / невербальних висловлювань"). Принагідно зазначимо, що "невербальне висловлення" по суті є не терміном, а "живим" тропеїчним засобом, адже його значення побудовано на оксюмороні.

- Як інтерпретувати матеріал в Додатку В ("Аналіз метафоричних контекстів концепту ЕМПАТІЯ, лексикалізованого іменником *empathy*"), де наведено зовсім інші лексичні одиниці, ніж іменник *empathy*?

Зауваження

А. Змістовні

- Концепт ЕМПАТІЯ визначено у роботі як "когнітивно-афективно-перцептивно-волевиявлювальне утворення, що спонтанно функціонує в пізнавальній та комунікативній діяльності індивіда, пристосоване до конкретного мовленнєвого акту, описуване й пояснюване з урахуванням складної взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників, пов'язаних із залученням індивіда до екстралінгвального оточення та соціально-культурної взаємодії" (с. 3; 30; 137; 169; 341). Цьому визначенню, на наш погляд, бракує конкретики,

адже цей опис може бути застосований до цілої низки концептів, приміром, СИМПАТІЯ, ЛЮБОВ, РАДІСТЬ тощо.

- Не проведено розмежування між концептом і пропозицією, внаслідок чого автор стверджує, що концепт здатний "розгортатися у дискурсі у висловлення і знов згортатися в ім'я" (с.173). Однак, як наголошують Ж. Дельоз та Ф. Гваттарі, на праці яких посилається авторка дисертації, концепт і пропозиція є ментальними сутностями різної природи, що втілюються у номінативних та комунікативних одиницях відповідно (пор. також: концепт – те, що лежить за словом (А. Дамасіо); дискурсивний смисл та концепт – сутності різної природи (А. І. Новіков, О. О. Залевська). Не заперечуючи того, що концепт здатний "схопити" смисл, що народжується у ситуації спілкування, поєднати різні ментальні сутності – спонтанне, ситуативно зумовлене уявлення і стабільну логічну пропозицію, – примусити їх резонувати, ми наголошуємо, що це може відбуватися тоді, коли у ко-тексті (коментарі, респонсивній репліці тощо) емпатійно забарвленого висловлення буде застосовано номінативну одиницю, що є ім'ям концепту або його дериватом (пор. "дискурсема неправди"). Таким чином, зважаючи на те, що філософський концепт, наукове поняття, лінгвокультурний концепт та пропозиція є когнітивними сутностями різної природи, вважаємо за потрібне чітко розмежувати їх під час аналізу лінгвальних рефлексів емпатії (слів та висловлень), застосовуючи до їхнього аналізу різні методи та способи моделювання, які мають бути чітко прописані у методиці.

Б. Організаційно-структурні

- Деякі частини дисертації хибують на декларативність. Це переважно стосується синергетичної інтерпретації когнітивних аспектів досліджуваного об'єкта, приміром, матриці доменів концепту ЕМПАТІЯ (с. 206), метафоричної концептуалізація емпатії (с. 236-245) тощо, але також торкається тверджень щодо специфіки емпатії на нейронному рівні, процесів, що відбуваються у свідомості емпата (с. 300) тощо.

- Підрозділ 1.5. "Методика дослідження" присвячено здебільше методам корпусної лінгвістики, які застосовуються у дисертації у вельми обмеженому обсязі, переважно під час формування масиву емпіричного матеріалу. Етапи дослідження, навпаки, схарактеризовано у підрозділі у найзагальнішому вигляді, без пояснень на прикладах. Зазначимо, що саме у цьому підрозділі треба було б увести визначення мовленнєвого акту, емпатемі, імплікації та інших теоретичних інструментів, які авторка вводить наприкінці дисертації (с. 294, с. 299, с. 328).

В. Термінологічні

- У роботі деякі терміни застосовуються непослідовно, наприклад, концепт ЕМПАТІЯ характеризується як когнітивно-дискурсивне утворення на с. 157, як афективно-перцептивно-волевиявлювальне утворення на с. 30, як онтологічно-гносеологічне утворення на с. 39, як фрактальне утворення на с. 31, як квантове утворення на с. 135 тощо. Це вказує на брак чіткості в розмежуванні онтології та гносеології об'єкта. Так, концепт, на нашу думку, не може бути фрактальним або синергетичним, оскільки ці терміни стосуються підходів до аналізу об'єкта, а не його природи (пор. *фрактальна цвітна капуста або *фрактальна сніжинка; "роза, яку вивчає допитливий когнітивіст, не є ані допитливою, ані когнітивною" (В.З. Дем'янков). Правомірним, однак, вважаємо називати концепт "когнітивно-дискурсивним утворенням", оскільки цей термін вказує на його онтологічні властивості.

Викладені вище міркування мають переважно дискусійний характер, а отже, є підстави вважати дисертаційну працю, що розглядається, завершеним самостійним дослідженням, у якому започатковано новий когнітивно-синергетичний підхід до аналізу концептів, здобуто нові науково обґрунтовані дані, що мають суттєве значення для подальшого розвитку лінгвокогнітивістики та лінгвосинергетики, лінгвістичної семантики та прагматики, а також широкі перспективи застосування.

Уважаємо, що дисертація "Емпатія в сучасному англомовному дискурсі: когнітивно-синергетичний вимір" відповідає вимогам пп. 9, 10, 12, 13 "Порядку

присудження наукових ступенів", затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567 зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 та № 1159 від 30.12.2015, а її авторка, Таценко Наталія Віталіївна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.04 – германські мови.

Офіційний опонент:

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри англійської філології
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Морозова О.І.

Відгук одержано 15.06.2018 р.
Вчений секретар спецради Морозова О.І.